

Ansgars och Unnis Birka-rike

Af Matts Dreijer

Den västeuropeiska civilisationens väg till Skandinavien och Finland

Ett för den konservativa forskningen på vardera sidan om Åland svårsmält faktum är, att det hedniska skandinaviska gravskicket på Åland med brandgrav under hög upphör redan ca. år 1000. Inte en enda forngrav kan med säkerhet dateras till tiohundratalet. Lösfynd från kyrkor, kyrkogårdar och hustomtingar till ett antal av några tiotal från nämnda århundrade och omkring år 1100 har gjorts, bl.a. ett metallkrucifix och ett pommerskt silvermynt från 1000-talet i fyllningen under golvet i Saltviks kyrka, fynd, som tillsammans med annat bekräftar kontinuiteten i den svenska bosättningen.¹

Ett försök att förklara det tidiga upphörandet av det hedniska gravskicket, 100 år tidigare än i Uppland, gör Lars Hellberg i sin avhandling »Ålands ortnamn och den svenska bosättningen«, som publicerats 1987 i Svenska Litteratursällskapets i Finland skriftserie »Studier i Nordisk filologi«. Han vill göra gällande att Åland skulle ha varit avfolkat ett och ett halft sekel och under denna tid fått en tunn finsk bosättning och sedan på nytt koloniserats från Uppland i samband med Birger Jarls korståg till Finland i mitten på 1200-talet. Från denna tid och den finska tiden skulle ortnamnen härstamma. I huvudsak delar en del finland-

svenska ortnamnsforskare hans uppfattning, bland dem Lars Huldén.²

Beträffande problematiken kring det hedniska gravskickets upphörande så tidigt citerar Hellberg Ella Kivikoski i hennes redogörelse för utgrävningarna av gravfältet Långängsbacken i Kastelholm: »I närheten av gravfältet låg den medeltida byn Väster-Sibby, vars invånare synbarligen var efterkommande till den befolkning, som anlade gravfältet och där begravde sina döda tills jordandet i vigd jord vidtog vid kristendomens införande.«³ Hellberg kommenterar: »Denna förutfattade mening vinner ingen bekräftelse genom fakta...«⁴

Hellbergs ensidiga förklaring låter mistänkt förenklad och har redan mött tydlig skepsis från forskare som inte bara följer språkhistoriska tankegångar.⁵ Bortsett från några goda iakttagelser, t.ex. om skattskrivare, som kommit från Åbo och haft finska som modersmål, gör han sig skyldig till en klandervärd felbedömning, då han betecknar ortnamnet Jomala som finskt – han har inte studerat terrängen. Göran Sahlgren, Olav Ahlbäck och andra har påvisat, att namnet är skandinaviskt och består i förleden av en kontraktion av orden jor=häst och hem=gård, således en stormansgård med många hästar, och den senare leden av ala, dvs någonting långsträckt, här troligen åsen på vilken kyrkan står. Bynamnet Jom och sockennamnet Jumkil i Uppland har bildats på samma sätt.

Matts Dreijer, f. 1901., prof., fil. kand. fhv. leder af Ålands Museum og Ålands landskabsarkæolog.

1. Nils Ludvig Rasmusson, Forteckning av mynt i Saltviks kyrka, Åländsk Odling 1960, Nr 69.
2. Lars Huldén, Finska inslag i Ålandsområdets ortnamnsskick I. Studier i nordisk Filologi 63, 1982.
3. Ella Kivikoski, Långängsbacken, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift (FFT) 80, Helsingfors 1980, s. 48.
4. Lars Hellberg, Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland, Studier i Nordisk Filologi 541, Ekenäs 1987, s. 56.
5. Åke Hyenstrand, Problems in Early Medieval Settlement on Åland. In honorem Evert Baudou, Archaeology and Environment 4, Umeå 1985, s. 273–276, i anslutning till första upplagan av Hellbergs bok, utgiven i Ortnamn och samhälle 2, Uppsala 1980.

II. Ärkebiskop Wenni-Unnis
gravkors vid Sunds kyrka.

Nordsjöns och Östersjöns kuster, som vidtog i organiserad form på 820-talet.⁷ I Frankerriket hade judarna monopol på slavhandeln och betalade för denna förmån en särskild skatt till kejsaren. Men utanför Frankerrikets gränser fanns det både kristna och hedniska storköpmän, som ville vara med om den indräktiga slavhandeln. I mitten av 800-talet hade de organiserat sig och grundlagt en bashamn på Björkö i Mälarn på betryggande avstånd från de frankiska vapnen och i strategiskt läge nära den nya världshandelspulsådern mellan väst och öst.⁸ Rika barbakristna gravar på Björkö tillhör slavhandlarnas skrå.

Men 934 erövrade den tyska kungen Henrik I Slesvig och Danmark och stoppade slavtransporterna över danskt territorium. Björköstaden miste härmed de socialekonomiska förutsättningarna för sin existens och tynade hastigt bort. I mitten på 900-talet var den övergiven, vilket ett ögonvittne i mitten av följande århundrade bekräftar, »att det skett för så länge sedan, att man knappast kan se några spår av samhället«. – Före mitten av

900-talet var det övergivet. Fynden, främst den stora myntskatten med slutmynt från ca 940, anses bestyrka detta. Att en tvångsanläggning som Björköstaden snabbt skulle avhysas, är väl givet, så fort de politiska maktförhållandena, plötsligt hade förändrats på detta sätt.

Ansgar och hans följe blev halvvägs på sin första resa till Birka-riket överfallna av pirater och måste fly i land. Efter fotvandringen norrut på Sveriges ostkust styrde de därför sitt skepp över haven österut och inte västerut in i Mälarn. Beviset härför ger mästern Adam av Bremen, som sammanträffat med missionsbiskop Johannes Bircensis och om honom berättar, att han på 1050-talet sänts till det »Baltiska havets öar, där Ansgars hamn och ärkebiskop Unnis grav är belägna».⁹ Wenni, på tyska Unni, begav sig 936 på en resa »i Ansgars fotspår« till Skythien. På resan blev han sjuk och dog. Kroppen begravdes i Birka, men huvudet jordfästes i Petersdomens kor i Bremen, till vars ärkebiskopsdöme hela Norden hörde. Graven har på-

7. Ola Kyhlberg, *Kvantitativ dateringsmetodik*, Fornvännen 75, 1980, s. 179–181.

8. Ola Kyhlberg a.a., passim; Herbert Jankuhn, *Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit*, Neumünster 1972, s. 183 f; Nils Ludvig Rasmusson, *An Introduction to the Viking Age Hoards*, *Comm. de Numis Saecularum IX-XI in Suecia*, Rap. I, 1961, s. 6 f: »Why did the import of coin start just around 800?«; P. H. Sawyer, *Kings and Vikings*, Cambridge 1982, s. 78 ff, (spec. tabellen s. 84).

9. Adam av Bremen, *Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificum*, övers. av Emanuel Svenberg, Helsingborg 1984, skolie 127, som är en nödvändig förklaring till skolie 142.

träffats vid Sunds kyrka på Åland. Den är utmärkt med ett kalkstenskors, typ palliumkors, med en runskrift på toppen av övre korsarmen, innehållande Wennis namn och signum, vilka även förekommer på hans pallie- eller utnämningbrev av år 920 och endast här.¹⁰ Identifikationen är härigenom säkrad, vilket runologen Ivar Lindquist i Lund har konstaterat.¹¹

Det stod nu klart, att Åland måste finnas med i den äkta versionen 1b och 1c av Ansgars palliebrev år 832, utställt av påven Gregorius IV. Och där står det bland 5 landsamfund i den s.k. Länderliste i fornhögtysk språkdräkt såsom Island.¹² De andra är Gotland (Farria), Västfinland (Grönland), Helsingland och Lappland (Scriduindun). De är områden i Nordeuropa, där maktcentra på kontinenten anlagt enklaver eller stödjepunkter för exploatering av Nordens råvarutillgångar, hållbara glänsande pälskinn, elfenben av valrosstand, vax, kanske tran, i utbyte mot söderns hantverksprodukter.

För att förstå att ortnamnet Åland på fornhögtyska kan heta Island, är det nödvändigt att reda ut det ursprungliga skrivsättet av Å i Åland på 500-talet, innan den rättsliga ter-

men land uppkommit under äldre vikingatid. Det bör ha varit *AHWIO med betydelsen Holm, Ö.¹³ Det appellativa ordet auio finns på Rökstenen från 800-talet¹⁴ och fortlever annu i Skandinavia, den skandiska ön. På flera svenska runstenar från tiohundratalet förekommer Åland under formen Holm,¹⁵ t.ex. Holms hav = Ålands hav, i den fornisländska dikten och i Kalevala-eposet såsom Saari = Holm.¹⁶ Författaren av Vita Anskarii använder ca. 875 de fornfrisiska ortnamnen Sliaswich och Birc-a¹⁷ i stället för de fornskandinaviska Haithabu (Hedeby) och *Auland -(Åland), som tyvärr inte utskrivits. Birc utgör en kontraktion av ett birec med betydelsen »område med särskild jurisdiktion och ting«. Och a är förleden i Aland. Sedan det obetonade i tidigt fallit, återstod au, som på 800-talet blev a, eftersom fornfrisiskan är det enda germanspråk, som har denna ljudregel, medan de nordiska språkens au blev ou och senare ö, såsom i Öland.¹⁸ På 850-talet bevistade Ansgar ett ting i Birkariket (regnum).¹⁹ Fornstäder som Björkö i Mälarn, Slesvig och Ribe saknade dylika rättsinstitutioner denna tid.²⁰ Det var vanligt att man översatte lokalbefolkningens ortnamn eller

10. Matts Dreijer, *The History of the Åland People*, Marichamn 1986, s. 199 f.

11. Ivar Lindquist, *Ålands runskrift*, Åländsk Odling 1969, s. 36 f; Se Matts Dreijer a.a., not 19 med utförlig utredning.

12. Wilhelm M. Peitz, *Untersuchungen zur Urkundenfälschungen des Mittelalters. I. Teil: Die Hamburgerfälschungen. Ergänzungshefte zu den Stimmen der Welt. Zweite Reihe: Forschungen*, 3. Heft, Freiburg im Breisgau 1919; densamme, *Rimberts Vita Anskarii in ihrer ursprünglichen Gestalt*, Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte, Band XXII, Hamburg 1918, passim; Peitz brev till Matts Dreijer av den 23.12.1953 i Ålands Museums arkiv; Matts Dreijer, a.a. 1986, s. 164 f.

13. Hugo Pipping, *De nordiska språkens ljudlära*, Helsingfors 1922, s. 129, 34 f anm. 2.

14. T.ex. Adolf Noreen »Altschwedische Grammatik« Halle 1904, s. 492 auu = holme, ö. U-runan används även för ett o-ljud.

15. *Upplands Runskrifter I. Text. Granskade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson*, Uppsala 1943, s. 326 f.; Se även Holmus hos Adam IV:16.

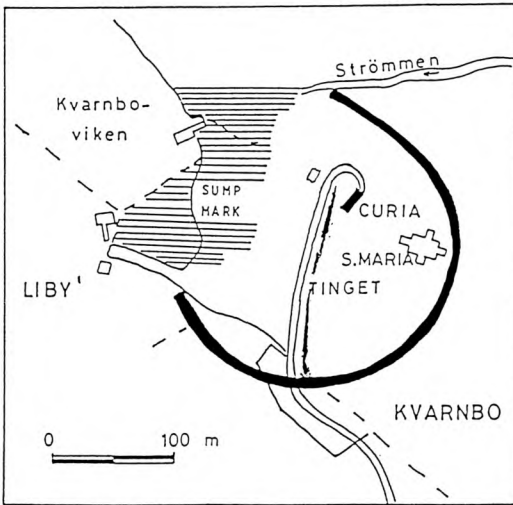
16. Kaarle Krohn, *Kalevalastudien I. Comm. Vol. XVI, No 53*, Hamina 1924. Saari = Holm, No 53 och 107.

17. G. Waitz, *Vita Anskarii*, Hannover 1884, kap. 33 s. 64. Aven Boken om Ansgar. Rimbert: Ansgars liv, översatt av Eva Odelman, Stockholm 1986 efter den längre versionen.

18. Elis Wadstein, *Birka och Bjarköarätt, Namn och Bygd* 1914; densamme, efter den längre versionen. Norden och Västeuropa i gammal tid, Stockholm 1925, s. 179; Jalmari Jaakkola, *Suomen Varhaiskeskiaika*, Porvoo 1956, s. 73. Frisernas verksamhet i Nordsjö- och Östersjöområdet har grundligt utretts av Detlev Ellmers, *Die Bedeutung der Friesen für die Handelsverbindungen des Ostseeraumes bis zur Wikingerzeit*, Society and trade in the Baltic during the Viking Age, Acta Visbyensia VII, Uddevalla 1985, s. 7–54, vari Aksel E. Christensens invändningar mot bl.a. Wadstein avvisats (Birka uden Frisere, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, årbog 1966).

19. Vita Anskarii, kap. 19 s. 40 och kap. 26 s. 57. Björkö omtalas ej alls.

20. Kulturhist. Lexikon för Nordisk Medeltid (KLNLM), XVI, Malmö 1971, Stadsrätt s. 691.

III. Curia Saltvik in Alandia.

gav helt nya namn på nyupptäckta orter. Staden Reval hade 16 olika namn. Det finska Ahvenanmaa är ett finskt uttal av ett svenskt Ahweland enligt typen Englanninmaa. Det härrör från 500-talet.

Stamtinget i Birca på 850-talet är det enda vikingatida nordiska, vars ceremonier utförligt beskrivs av ett ögonvittne.

Ålands medeltida tingsplats har tydligen legat på samma plats invid Saltviks Sankt Mariekyrka alltsedan vikingatiden. Den befinner sig nämligen inom den fragmentariskt bevarade halvcirkelformiga jordvallen kring den »Curia Saltvik in Alandia«, som konung Magnus Eriksson år 1351 donerade till det unga Åbo biskopsbord såsom ett av dess första jordförvärv på Åland.²¹ Jordvallen har sträckt sig från den sumpmark som Strömmen från Bokarträsk har bildat vid sitt utflöde i Kvarnboviken, österut ca. 175 meter och omsluter spåren av en stavkyrka med

jordgrävda takstolpar under fyllningen inne i kyrkan. Den kan vara från 800-talet. Även den tämligen plana s.k. Domarhällen, troligen urkundens »scena«, befinner sig innanför vallen. Kulturjorden är här kolsvart. Liknande jord förekommer inte vid de andra åländska stenkyrkorna från 1100-talet.

I slutet på 800-talet kom »Olof veniens a Sueonia«, märk inte »Suedia«, och erövrade »med våld och vapen« Slesvig och det danska riket. Svenskväldet där är en realitet, men man har inte haft klart för sig varifrån erövrarna kom. Här får man hjälp av ortnamnsforskarna. Danskan Birthe Hjorth Pedersen har konstaterat, att ortnamn på -by med ett hedniskt mansnamn i förleden saknas i Mälarlandskapen, men är vanliga i Danmark, särskild i Slesvigtrakten.²² Men de är vanliga även på Åland, Ingby, Ulfby, Haraldsby, Björby (Björn), Vivasteby (Vigfastr), Finby (runstenarnas Finn), Rangsby (Ragnar, Ragnvald) och åtminstone sju andra.²³

Den danske kungen Sven Estridsson, död 1074, räknade denne Olof »a Sueonia« såsom sin stamfader, atavus. Eftersom han var sonson till den mäktige danske jarlen Ragnvald i ett jarlsdöme öster om Svearike, vilken med sönerna Ulf och Eilif deltog i Knut den stores erövring av England på 1010-talet, tyder det på, att Åland fortfarande utgjorde en militär stödjepunkt för den danska supermakten.²⁴

Då hade Åland varit kristnat i hundra år. Innan ärkebiskop Wenni 936 kunde företaga sin resa till Skythien, hade, såsom ovan nämnts, den tyske kungen Henrik I år 934 erövrat och pacificerat det danska riket. Men 983 lyckades Harald Gormsson befria Danmark och några år senare resa Jellingestenen, där han omtalar, »att han erövrat allt Danmark och NURUIAK (Nordvägen) och gjort

21. Ålands Medeltidsurkunder I, red. av Johannes Sundwall, Helsingfors 1954, Nr 33.

22. Birte Hjorth Pedersen, Bebyggelsesnavne på -by, sammansat med personnavne. Ti afhandlingar utg. i anledning af Stedsnavneudvalgets 50 års jubileum (1960), s. 10–16; Niels Lund, Svenskvældet i Hedeby, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1980, s. 114 f. Det finns danskt inslag i Ålands ortnamnsskick, t.ex. Bjerström, Vandö och andra.

23. Greta Hausen, Ålands Ortnamn, Svenska Litteratur Sällskapet i Finland (SLF), CXCIV, Helsingfors 1927.

24. Ove Moberg, Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige, Lund 1941, s. 118; Austrfararvisur strof 21; Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve, I. Række, I. Band, København 1975, Nris 395, 402, 407, 408, 411, 412, 414, 415 o. 416.

IV. Ärkebiskop Wennis namn i runskrift och signum på gravkorset och kopian från 1622 på hälleberget vid den gamla nedfarten till Kastelholms slott.

danerna kristna».²⁵ Han påbörjade även en omstrukturering av jordägandet och införde en ny jordskatteenhet BOL med betydelsen fullsutten bondgård med 1/2, 1/4 och 1/8 dels bol. Kristningsverket och omstruktureringen av jorden genomfördes samtidigt på Åland, vilket bl.a. framgår av, att bolet i denna betydelse saknas i Mälardalslandskapen och i Finland.²⁶ Övergivna hustomtningar vid mindre gravfält i periferin visar huru det gått till. Endast en kraftfull jarl, en sådan som Ragnvald jarl, kan ha genomdrivit förändringen.

Ortnamnet Saltvik tillhör en grupp Vikorter ute i Europa, vilka bildats av latinets vicus med betydelsen handelsplats, ort, där farande köpmän hållit lager och där de vissa

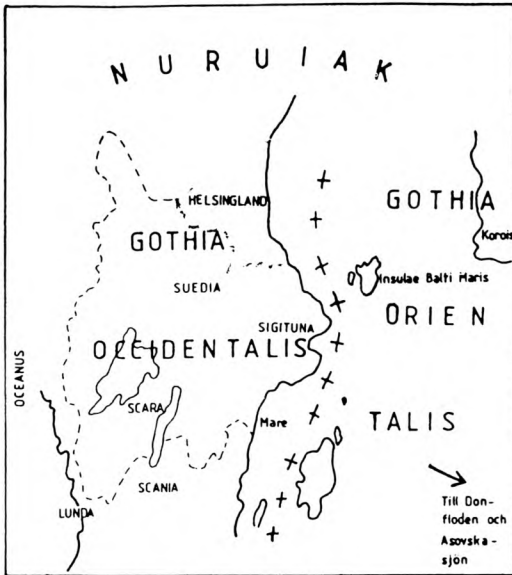
tider plögade samlas för handelsutbyte och marknader. I en fornsachsisk ordbok förklaras ordet uuic: »vicus ubi mercatores morantur«, dvs plats där köpmän plägar uppehålla sig. Enligt en anglosachsisk ordbok betyder viking »invånare i en vik-ort«. Ordet är belagt redan på 600-talet.²⁷

Jalmari Jaakkola har tolkat namnet såsom »orten där man lagrade och sålde salt«, en viktig handelsvara i det saltfattiga norra Östersjörummet. Hit hör bl.a. Slesvig i Tyskland, Wijk te Duerstede (Dorestad) i Holland, Jorvik (York) i England och andra. På 900-talet omgavs de av jordvallar med »stockmurar«. Till bosättningen hörde bostadshus, kyrka och borg. Invånarna bestod,

25. Lauritz Weibull, *Nordisk Historia* I, Lund 1948, s. 249 och 198.

26. Inom Ålandsområdet förekommer den danska bolskatten, men den saknas i Sverige och Finland. Se Väinö Voionmaa, *Studier i Ålands Medeltidshistoria*, FFT XXVII, Helsinki 1916 s. 97. Dess ursprung härrör från treskiftesbruket omnämnt i Syd-Tyskland redan år 771. I Danmark medförde detta en omfördelning av jorden, så att varje bonde fick 8 åkrar i bymarken samt proportionell andel i äng, betesmark och skog. Se Erik Arup, *Danmarks historie* I, 1926, s. 69 f samt diskussionen om bol i (dansk) *Historisk Tidskrift* 1983, 1985 och 1987.

27. Hans Planitz, *Frühgeschichte der deutschen Stadt*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* LXIII, 1943, s. 231; Walter Vogel, *Hansische Geschichtsblätter* 60, 1935, s. 47; Wilh. Schlaug, *Die altsächsischen Personennamen vor dem Jahre 1000*, Lund 1966, s. 178.

X. Gränsen mellan Västergötland och Östergötland i slutet av tiohundra-talet.

enligt Vita Anskarii, av den allsmåttiga överklassen (principes), som var släkt med gudarna, de skattlagda bönderna (populus multitudo), som fick närvara på tingen och säga sin mening, de främmande köpmännen (negotiores), som drev handel på torget, men inte hade någonting att göra med styrelsen i detta rike (regnum), samt slavar (capti), som saknade alla rättigheter och behandlades som boskap.²⁸

Här bör lämpligast omtalas, att Åland med sina ca 400 forngravfält med brandgrav under hög utgör en av Nordens tätast befolkade bygder under vikingatiden. Ortnamnsskicket är även germanskt, huvudsakligen svenskt ända till gränsvattnet Skiftet. Öster härom är det äldsta gravskicket, liksom ortnamnsskicket,²⁹ finskt. De finska ortnamnen är överlagrade av yngre svenska i Nyland, Åboland och Österbotten. Den svenska kolonisationen ägde synbarligen rum efter det att Birger Jarl hade erövrat Västfinland och Tavastland i

mitten på 1200-talet. Folk från det överbefolkade Åland deltog givetvis i denna kolonisation, varom urkunder och talrika åländska ortnamn Östanhavs bär vittne.

Genuina ålänningars blodgrupper skiljer sig från finnars och finlandssvenskars och även från befolkningens i Mälardalen, men överensstämmer närmare med gotlänningars, danskars och invånarens på den tyska Nordsjökusten.³⁰

Ärkebiskop Wennis gravplats

Att Wenni fick sin grav just här i Sund berodde nog inte på någon tillfällighet. Redan 1979 påpekade jag i min avhandling »Det åländska folkets historia I:1«, att furstegravfältet på Stenhagen i Kastelholm troligen utgör den Hergeiriska ättens äldsta begravningsplats på Åland. Fynden består av en svärdsknapp av rent guld till ett ringsvärd med djurbild i stil I i filigranutförande och av en för kontinenten utmärkande typ på 500-talet. Vidare bronsföremål med almandiner och andra föremål, som förekommer i Rhendalen under nämnda århundrade. Ätten tillhör kanske de fursteätter, som under Frankerrikets blodiga tillblivelseprocess under merovingertiden tvingades fly sitt land och vandrade norrut och satte sig på de utvecklade nordiska folkstammarna. Personnamnet Herigar är inte ovanligt i Rhendalen. Det var emellertid inte en enda familj av ätten, som kom till Åland på 500-talet utan en flock. Det var den med gudarna besläktade aristokrati, som, enligt Vita Anskarii, hade all makt i Birka-riket. Detta framgår av, att ätten genast utskiftade landet Åland mellan sina medlemmar. Fasta Ålands granitkyrkor från början av 1100-talet står nämligen på hedniska kultplatser i mitten av en koncentration av hednagravfält, som representerar gårdar. Hit hade de livegna bönderna sökt sig vid

28. G. Waitz, Vita Anskarii, s. 60, 56, 62, 64, 32; Niels Skyum-Nielsen, Slaveriet Norden set mod international baggrund, Foredrag og forhandlinger ved det nordiske historikermøde i København 1971, s. 306 (piskning).

29. Matts Dreijer, Ortnamnens vittnesbörd, i Det åländska folkets historia 1983, s. 153 f.

30. Aldur Eriksson et al. Population Structure and Genetic Disorders, Kent 1980, s. 516 f.

offerfesterna, därav vårt ord socken. Mindre och därför yngre gravfält längre bort företräder gårdar, vars invånare även besökte kultfesterna. Den hedniska socknen hade knappast fastställda gränser.

Ett undantag utgör Finströms kyrka, som har sin egen historia. Bakom det unga kristna ortnamnet Grelsby-Gregorisby döljer sig socknens hedniska namn TUNA, som är beläget vid Tunaviken från Grelsby-Stornäs i söder och Prästräsket och Brantsböle träsk i norr. Stormansgården Tuna omfattade Grelsby, prästgården och alla gårdar med namn på -böle. Den hedniska socknen hade en väldig utsträckning från Pettböle och Norrhavet i norr till Ämnäs och Emkarby i söder, från Svartsmara i väster till Tärnebolsta och Bartsgårda i öster. Under sådant förhållande finns det inga möjligheter att utpeka den hedniska socknens centrala kultplats.

Vid Ansgars första besök i Birkariket 829–831 lät prefekten i landets vikort Hergeir döpa sig. Han lät sedan på sitt arvegods uppföra en kyrka, där nyomvända kunde undfå det heliga dopet. Det är mer än troligt, att Sundby gård med sitt ståtliga forngravfält har varit Hergeirs sätesgård, som omfattat både Kastelholmsområdet och Sunds prästgård och kyrka. Ella Kivikoski utförde en provgrävning i en av storhögarna invid gården och hittade då fragment av silverföremål med filigran.

Det synes sålunda vara klarlagt, att Johannes Döparens nuvarande stenkyrka, vars äldsta delar härrör från första hälften av 1100-talet och valv av natursten och kastal från senare delen av detta århundrade, bör stå på platsen för Ålands äldsta träkyrka och har fungerat såsom Ålands första dopkyrka från 800-talet. Den är sålunda med rätta tillägnad den helige Johannes Döparen, Kristi föregångare.

Sunds kyrka är den enda av 1100-talets åländska sockenkyrkor, som inte har berörts av arkeologernas spadar. Under dess golv gömmer sig sannolikt viktiga upplysningar

om Ålands äldsta historia. Ej heller har lämningar av hus i den branta sluttningen ned mot Västra Kyrksundet varit föremål för arkeologernas intressen.

Sigfrid av York och den nordiska missionen

Sedan kristningsverket var genomfört, gällde det att organisera kyrkan. Flera missionsbiskopar medverkade. En av dem var ärkebiskop Sigfrid av York, vilken enligt legenden vid ett kungligt konsilium fått tillstånd att medfölja Olav Haraldsson till Norden för att delta i den nya religionens befastande. Han omtalas av Adam av Bremen såsom närvarande vid Skarbiskopen Thurgots begravning i Bremen 1030. I Gesta Sigfridi från 1205 uppträder han såsom den första biskopen i Svearike efter Unni, som inte räknas. Den andra är Osmundus, Emund Slemmes grekisk-ortodoxa hovbiskop, den tredje Siwardus och den fjärde Johannes (Bircensis). »Sedan flyttas sätet med våld och icke med rätt«, först till Skara och sedan till Linköping.³¹ Då man vet att Linköpings biskopsäte inrättades samtidigt som det nordiska ärkebiskopsdömet 1103 eller 1104, är uppgiften fullt riktig, eftersom Birkasätet brändes i slutet på 1080-talet och något Linköping då inte fanns till. Men då det säges, att han omvände Suedias sydligaste provins Varend och att han dog och blev begravnen där, måste det bero på att en sentida tolkning har ägt rum av Florensdokumentets Guarandia-Warandia.³²

Efter upptäckten av ärkebiskop Wennis grav vid Johannes Döparens kyrka i Sund på Åland och med stöd av beskrivningen av det geografiska läget i de samtida källskrifterna, Vita Anskarii och Adams Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, är det nu definitivt klart, att Åland är det Birka-rike (regnum), där Ansgar verkade. Att Wenni 936

31. Toni Schmid, Den helige Sigfrid, Lund 1931, s.89.

32. Matts Dreijer, En studie rörande Florensdokumentets svenska rike, Åländsk Odling 1953, s.19–31. Urkunden dateras numera till ca 1105, vilket sannolikt betyder, att Teuste tillfogats senare.

V. Gravkammaren framför altaret i Finströms kyrka från W.

VI. Samma gravkammare med genombruten västvägg.

fick sin grav just här bevisar, att det då inte fanns någon kyrka på Åland. Men enligt Växjö biskopslängd utgör Växjö det första »sedes episcopalis in Svecia«. Gesta beati Sigfridi är utförligare. Medan Sigfrid döper Olof Skottkonung har hans systemsöner Unaman, Winaman och Sunaman blivit mördade. Och då han återvänder, finner han deras avhugna huvuden i Gelboe.

Att legenden formulerats under påverkan av Wenni-Unnis begravning, varvid huvudet avlägsnats och jordfästas i domkyrkan i Bremen, medan kroppen begravdes i Birka, är väl de flesta forskare överens om. Namnen återger faktisk historia, Unni, Wenni, Söderman från det samtida svenskväldet i Sydjylland, vilka återges som Unaman, Winaman, Sunaman. Och eftersom Åland bevisligen utgjorde de samtida fornskrifternas Birkarike, där Ansgar efter färd över hav kom »ad portum regni ipsorum, qui Birca dicitur«, kan man fråga sig, om Sigfrids systemsöner, som hittades mördade i Gelboe, mött sitt öde i det åländska Gölby (!), naturligtvis blott en lustig tanke utan värde.

Viktig är däremot legendens uppgift, att Sigfrid, då han blivit gammal, hade utpekats sin gravplats, där han först stigit i land. Och det kan ha varit i den från biskop Johannes

Bircensis tid bevarade biskopsgården i Finström, som bevisligen hade en träkyrka denna tid och senare omkring år 1100 fick en treskeppig stenkyrka med cisterciensiska tunnvalv från mitten av nämnda århundrade. I början av 1300-talet hade de åländska landsprostarna sitt säte här. Finströms kyrkas monumentala arkitektur, som skiljer den från alla de andra åländska kyrkorna, tyder på, att helgedomen har varit ämnad att bli

VII. Gravkammaren söder om altaret från W.

Ålands domkyrka. Om den helige Sigfrid har fått sin grav här i träkyrkan under tiohundralets andra kvartal, vore det ju rimligt.

Det märkliga med denna S.Mikaels kyrka i Finström är, att den i det äldsta smalare korta koret, som står på träkyrkans kor, framför högaltaret har en av gråstenar murad ca. 120 cm djup kammargrav ca 2 x 2 meter i areal. Graven har givetvis senare använts av andra. Golvet bestod av tegel, men under teglen fanns ett gammalt golv av granithällar. Man har rätt att fråga sig för vem denna grav är byggd. Någon liknande finns inte i de andra åländska kyrkorna och naturligtvis inte heller i Värends domkyrka i Växjö, knappast i Sverige. Är det ärkebiskop Sigfrid av York, som vilat här? Den grekiska Osmund är begravd i klostret Ely i England. En annan likadan gravkammare 1,80 x 2 m förekommer tätt söder om högaltaret. Är den byggd för biskop Siwardus? Man kan fråga, utan att få svar. Det är ju inte så många att välja på. Men när ingen inskription på gravkamrarna omtalar deras ägare, såsom på Wennikorset, och inte heller fynd av gravplattor av bly ger ledning för identifikation, blir spekulationer härom blott värdelösa gissningar.

I Jellinge på Jylland finns vid det gamla kungasätet en liknande gravkammare framför högaltaret i den äldsta av de tre träkyrkor, som uppförts på platsen, innan den nuvarande stenkyrkan byggdes ca. år 1100. Vem eller vilka, som ligger i gravkammaren här, vet man inte,³³ kanske Danmarks första kristna kung, Harald Gormsson, han som på den berömda Jellingestenen från ca. 985 omtalar, »att han gjort danerna kristna«. Samtidigt kom ju kristendomen också till Åland.

Den danska stormakten jämkar greppet om Norden

Den danske kungen Sven Estridsson, död 1074, hade 15 barn av vilka flera i tur och ordning besteg tronen. En av dem var Nils, som gjorde det 1103/04 eller samtidigt som det nordiska ärkebiskopsdömet grundades med säte i Lund. Den första ärkebiskopen hette Ascer och var självfallet av förnam ätt. I nästan 30 år rådde fred i riket, som gjorde stora framsteg, kulturellt, ekonomiskt och administrativt. Den stora katedralen i Lund började byggas under ledning av italienska arkitekter och byggmästare. Tiondet infördes, varigenom medel anskaffades för ersättande av de 100-åriga trä-kyrkorna med kyrkor av sten. Munkkongregationerna gjorde sitt inträde och kyrkans makt ökade.³⁴

Men 1131 mördade kronprins Magnus Nilsson sin kusin Knut Lavard, som han betraktade som en medtävlare om den danska tronen. Dennes broder Erik Emune reste sig då mot kungamakten och fick stöd av påven och den tyske kejsaren. Även ärkebiskop Ascer ställde sig på de upproriskas sida av fruktan för sitt ärkebiskopsdömes framtid.³⁵ Han och hans anhängare hann fördriva biskop Henrik av Sigtuna och utnämna en ny biskop för Uppland, Siwardus eller Sigvard, med säte i Uppsala. Den danska hären och kyrkan i övrigt stod fast på kungamaktens sida. Den av Ascer och påven tillförordnade Uppsalabiskopen Sigvard blev emellertid bortdriven av »vilda hedningar från Island«, detta enligt det nordtyska klostret Rasteds annaler under år 1143. Han sades ha varit en suffragan under Hamburg-Bremen och fått sin tillflykt i klostret, vars abbot han med tiden blev.³⁶ Eftersom det är naturligt att krönikören använde det fornhögtyska namnet på Åland, är det lätt att se händelseförloppet.

33. Knud J. Krogh, *The Royal Viking-age Monument at Jellinge*, Acta Archaeologica, vol. 53 – 1982, København 1983, s. 214.

34. Erik Arup, *Danmarks Historie* 1926, nytryck 1961, s. 188 f.

35. Erik Arup, a.a. s. 204 f; Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, Horsens 1971, s. 77 f.

36. Toni Schmid, *Sveriges Kristnande*, Uppsala, 1934, s. 89 och not 143; Nils Sundquist, *Biskop Siward av Uppsala*, årsboken *Uppland* 1967–68, s. 123 f.

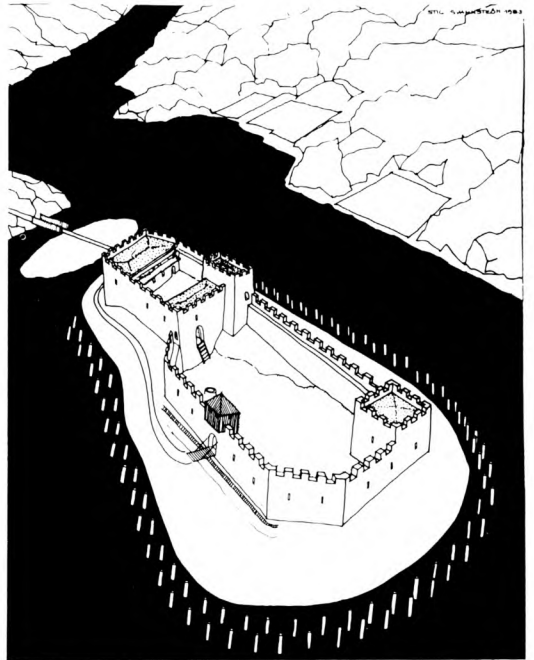
VIII. Johannitergilletets i Saltvik sigill, 2/1.

Den kungatrogna danska garnisonen på Åland hade förjagat den nye Upplandsbiskopen.

År 1134 förde kung Nils hela den danska ledungshären mot de upproriska vid Fotevik i Skåne. Dessa segrade dock genom insats av 300 hyrda bepansrade tyska ryttare, varvid prins Magnus och 5 biskopar, bland dem den fördrivne Henrik av Sigtuna, stupade. Kung Nils lyckades fly, men mördades senare. Och Erik Emune kunde trycka den danska kungakronan på sin hjässa.

Inbördeskriget fortsatte emellertid i över 20 år. Men 1157 lyckades Knut Lavards son Valdemar den store besegra sina motståndare och bestiga den danska tronen såsom envåldshärskare.³⁷ Tjugo år tidigare hade ärkebiskop Eskil intagit ärkebiskopsstolen. Dessa kraftfulla personligheter kom att dominera den samhällspolitiska utvecklingen en lång tid framåt. Liksom sina gelikar på kontinenten traktade de bägge efter att utvidga sina skattområden genom att omvända hednafolk, till vilka också de grekisk-ortodoxa räknades.

Som förberedelse till denna expansion, som skulle ta formen av korståg, inkallade kungen medlemmar av johanniterorden, en av de stora riddarordnarna från Palestina.³⁸ De »har vel spillet en rolle i de mange danske strids- og korstog«, säger Niels Skyum-Nielsen.³⁹ Det spröda källmaterialet från denna tidsperiod dokumenterar en ständigt pågående dansk aktivitet vid kristningen av vnder och nordbor. Inkallandet av johanniterna ca. 1160⁴⁰ sammanhänger logiskt med det planerade korståget till Finland, i vilket syfte johanniterna rimligtvis förlades på den urgamla danska stödjepunkten Åland så nära den blivande krigsskådeplatsen som möjligt. Johanniterriddare borde med sin bepansrade utrustning kunna bilda spetsen och kärnan i den danska korstågshären på samma sätt som de 300 pansarklädda tyska ryttarna hade

IX. Rekonstruktionsförslag av Kastelholms klippfäste ca 1170.

37. Erik Arup, a.a., s. 207; Niels Skyum-Nielsen, a.a. s. 77.

38. Erik Arup, a.a. s. 212; Niels Skyum-Nielsen, a.a. s. 143 och 144.

39. Niels Skyum-Nielsen, a.a. s. 128 o. 129, Matts Dreijer, Johanniterorden i Hufvudstadsbladet 22.9.1982, debattinlägg med Jarl Gallén.

40. Niels Skyum-Nielsen, a.a. s. 129; Adam Vinand, Der Johanniterorden/Der Malteser, Köln 1970, s. 273 f; Erik Reitzel-Nielsen, Johanniterordenens Historie I, København 1984, s. 145, 146, 148.

gjort i slaget vid Fotevik. Samtidigt invigde Eskil munken Fulco/Folqvinus till biskop i Finland och Estland,⁴¹ vilket avslöjar ruten och målet. Johanniterriddarnas vistelse på Åland dokumenteras av en nyfunnen sigillstamp, som tillhört ett »Johannes Döparens gille i Saltvik« och som med stöd av bokstavsformer och sigillbilden, vilken saknar motstycke, kan dateras till 1100-talets slut. Klippfästet Kastelholm i slutet på en slingrande havsvik saknar även motsvarighet i Norden, men har släktingar långt i söder, bl.a. i Syrien.⁴² Att det har varit johanniterriddare, som lett uppförandet av fästet på 1160-talet, är mer än sannolikt. Det skulle tjäna som bas för ledungsflottan. Och 1171 eller 1172 avgick den stora danska korstågshären på 200 skepp under befäl av Eskil till Finland, som erövrades, pacificerades och skattlades.⁴³ På en holme vid Aura ås mynning byggdes ett rektangulärt härläger av samma slag, som korsfarare hade anlagt i södra Frankrike på färd till det Heliga landet. De danske fortsatte till Raseborg i Västra Nyland och Reval (Tallinn).

Det unga Sverige träder fram på arenan

Svearikes maktutveckling denna tid sammanhänger utan tvivel med den samhällsstrukturella utvecklingen på kontinenten. Processen vidtog redan på 1100-talet, då de sjöfarande tyska och frisiska fjärrhandlarna började samarbeta med inlandets köpmän på ett mera systematiskt sätt. Härigenom utvidga-

des handelsområdet, varusortimentet ökades och omsättningen steg.

På en del äldre vik-orter, där köpmän lagrat varor och där de vissa tider plägade samlas till marknader, började städer med ordnad administration växa fram. Längs Östersjöns slaviska sydkust uppstod dylika städer. Hantverkare slog sig ned i dem och bildade tillsammans med köpmännen ett socialt mellanskikt, som krävde utrymme och rättigheter. De rundbottnade seglande koggarna, som lastade 10 gånger mera än roddskeppen, trängde ut dessa från den internationella skeppsfarten. De var tvungna att hålla sig i rum sjö och kunde inte använda roddskeppens stormskyddade farleder längs kusterna. Detta medförde en total omstrukturering av den internationella sjöfarten. Vid insegling till Åbo, Raumo och Kumo älvs mynning måste de nyttja några få öppna gatt, bland dem det breda väster om Kalins höga bergsmassiv och Kelskär till Hamnö, där de kunde få lots till Åbo eller till Kumo älvs mynning. Åland förlorade härigenom inkomster för lotsning och konvojering, vilket nästan blev en ekonomisk katastrof. Det byggdes inga stenkyrkor på mera än 250 år.

Genombrottet kom med grundandet av Lybeck 1159 och med att de farande köpmännen, som tidigare hade besökt Visby, slog sig ned där och blev bofasta. Axeln Lybeck-Visby blev den fasta grunden för den politiska, ekonomiska och kyrkliga utvecklingen i Norden.⁴⁴

Sedan den danska hegemonin i Östersjön på 1220-talet hade brutits genom tysk aggression, sände påvestolen biskopen Wilhelm av Modena, senare kardinalbiskop av Sabina,

41. Jalmari Jaakkola, Suomen ensimmäinen piispa, Turun historiallinen arkisto XI, 1951, s.110–111.

42. Matts Dreijer, *The History of the Åland People*, Mariehamn 1986, s. 355, I:1, spec. bilden av Wartburg i Thüringen; Carl Jacob Gardberg, Åbo slotts äldsta byggnadsskede i sitt kulturhistoriska sammanhang, Åbo stads historiska museums årsskrift 1966–1967, Turku/Åbo s. 82; jfr Tore Nyberg, *Zur Rolle der Johanniter in Skandinavien*, Universitas Nicolai Copernici, Ordines militares, Colloquia Torunensia Historica III: Die Rolle der Ritterorden in der mittelalterlichen Kultur, Toruń 1985, s. 136f.

43. *Materials for the History of Thomas Becket*, ed. J. C. Robertson, *Rerum Britannicarum medii aevi, Scriptores* Nr. 67, 1, London 1875, s. 547, enligt tolkning given av Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, Horsens 1971, s. 18.

44. Detlev Ellmers, *Die Entstehung der Hanse*, *Hansische Geschichtsblätter* 1985, passim.

upp till Norden för att ordna försvaret av den romerskkatolska kyrkan mot den framträngande grekisk-ortodoxa tron och Novgorods handel. Vid ett konsilium i Stensby på Sjämland 1238 lyckades han ena de sinsemellan stridande maktgrupperna och förmå det unga Sverige att träda fram på arenan såsom den romerska kyrkans skyddsmakt i Danmarks ställe. Och följande år förde Birger Jarl den svenska ledunslottan, i vilken den åländska ingick, mot Finland och erövrade inte blott de av danskarna kristnade Kaland och Satakunta utan även Tavastland, som behärskats av Novgorod. Tyrgils Knutsson förvärvade det folktomma västra Karelen och flyttade gränser 1293 ända fram till Systerbäck nära mynningen av Nevafloden, som var en pulsåder för handel mellan väst och öst. Ödemarksstrider om jaktmarkerna i inlandet mellan västfinnar (kväner) och grekisk-ortodoxa karelare med stöd av novgoroder fortsatte emellertid. Men 1323 lyckades man sluta fred vid förhandlingar i Nöteborg på en ö i Ladoga. En gräns drogs upp mellan Sverige och Novgorodstaten från Systerbäck åt nordväst till Bottniska viken till Pattijokis (Pyhäjokis) utflöde.

Enligt envisa traditioner fortsatte dock denna gräns över Bottniska viken till Bjurö Klubb, en hög klippa i norra Ångermanland. Den barbariskristna bosättningen sträckte sig inte längre norrut än till närheten av Örnsköldsvik.⁴⁵ Enligt vittnesmål av betrodda män 1374 hade det forntida Storhålsingland omfattat hela västkusten av »Helsing- eller Kajänohaf« från »Bjurö sten« ända bort till Uleå älv i Finland, där ett gränsmärke skulle vara uppsatt.⁴⁶ I Hälsingelagen förekommer det en korrumperad beskrivning av gränsen mellan Norge och Sverige, vilken ansetts stöda denna uppgift.⁴⁷ Gränsfrågorna komplicerades av, att birkarlarna från Birkala storsocken i Tavastland återopade urgamla rätt-

tigheter att beskatta lapparna i Piteå, Luleå, Torneå och Kemi.⁴⁸

Det har skrivits många utredningar om dessa förhållanden.⁴⁹ Man kan säga, att det var en kamp om ett ingenmansland, där norr- män, karelare, kväner (inklusive birkarlar) och lappar var agerande.

Man kan förvåna sig över, att svenskar inte deltog i denna kamp om Bottenvikens kuster och att varje spår av svensk kolonisation och administration före 1300-talet saknas i det forntida Storhålsingland från Gästriklands nordgräns i Ödmorden i söder till Nordkalotten i norr. Förklaringen till detta faktum är, att dessa tvistigheter, där norrmännen var Novgorods huvudmotståndare, ägde rum före Birger Jarls tid. Ett fredsfördrag mellan Norge och Novgorod slöts tre år efter Nöteborgsfreden, varvid stadgades, att de gamla gränserna skulle vara oförändrade. Det antyder, att den gräns mellan Uppsala ärkestift och Åbo biskopsstift, som 1374 fastställdes att gå längs Kaakamo lilla å mellan Torneå och Kemi och vidare längs vattendelaren norrut, var en urgammal gräns mellan Norge och Bjarmaland.⁵⁰

Den revolutionerande omvälvningen av samhällsförhållandena i Norden inträffade först på 1200-talet. Då uppkom genom tysk inflytande de olika samhällsständerna, det kyrkliga och världliga frälset, den kungliga ämbetsmannaklassen och städernas borgerskap, som tillsatte borgmästare och råd. Då Birger Jarl öppnade Sveriges gränser för tyskarna, strömmade driftiga köpmän och hantverkare in i landet och fick samma rättigheter som svenska medborgare. De besatte snart hälften av platserna i städernas råd och hotade att trycka ned svenskarna. År 1251 slöt Birger Jarl ett handelsfördrag med Lybeck, som gav tyskarna betydande ekonomiska privilegier. Man kan säga, att han fått ett sken över sig att ha fungerat som en tysk

45. T. J. Arne, Ett gravfält från vikingatidens slut i norra Ångermanland, Fornvännen 1928.

46. Svenska landskapslagar, Hälsingelagen, Uppsala 1979, s. 398 och 410.

47. Nils Ahnlund, Rannsakingar om stiftsgränsen i Norrbotten 1371, Historisk Tidskrift 1920 s. 211 f.

48. Jalmari Jaakkola, Suomen Varhaiskeskiaika, Porvoo 1938, s. 371.

49. Matts Dreijer, Det åländska folkets historia, 1983, s. 174.

50. Kustaa Vilku, Gränsen mellan Sverige och Finland i etnologisk belysning, Rig 1951, häfte 2.

marionett. På 1400-talet reste sig svenskarna mot det tyska förtrycket under Engelbrekt och Erik Puke av Korsholm.

En blick bakåt i tiden ger förklaringen till detta förhållande. Efter Olof den Heliges död 1030 hade inbyggarna i Storhålsingland från Gestríklands nordgräns i Ödmorden norrut och i Finland erlagt en frivillig gåva, Olovs-skatten, till helgonets gravkyrka i Trondheim. Adam av Bremen omtalar Helsingland, dit en biskop sändes på 1050-talet. En del ortnamn vittnar om, att normän deltagit i Norrlands och Nordfinlands kolonisation.⁵¹ Och enligt Joakims av Fiore förteckning över de romersk-katolska biskopstiften och sätena från ca. 1190 hörde inte sju, men åtta stift till Trondheims ärkebiskopsdöme, nämligen utom Hamar också ett Hamarcopung,⁵² rimligtvis ett förryskt terrängbetecknande namn på Korois, där förleden betyder hög stenig udde, en god beskrivning av läget. Därmed bör hela Norrland och Finland ha hört under Trondheims ärkebiskop. I Skandinavien var det vanligt att åtskilja de många Kaupangorterna genom talande förleder, t.ex. Falköping på Falen = slätten, Jönköping (Junaköping) vid Junebäcken och andra.

Birger Jarl och hans kungliga efterträdare var under 1200-talet sysselsatta med att konsolidera ställningarna i Finland och visa musklerna åt Danmark. Norrmännen var de skandinaviska motståndarna mot karelare, ryssar, kväner (inklusive birkarlar) och lappar i kampen om de väldiga ödemarkerna upptill Nordkalotten. Redan på 1270-talet hade »birkarlaboa« fått privilegiet att exploatera Piteå, Luleå, Torneå och Kemi lappmarker.⁵³ Men först i början av 1300-talet framträder den svenska statens expansions-tendenser åt det hållet. Det började med ärkebiskop Nils Kättilsons visitationsresa 1314 till församlingarna i Norrland.⁵⁴ Den syftade

även till att undersöka möjligheterna att dirigera Olofsgården, vota beati Olavi, till ett nyinrättat altare till S.Olofs och S.Eriks ära i Uppsala domkyrka för bekostande av kulten. Följande år fick denna strävan stöd av kungamakten.

Striden bröt ut, då ärkebiskop Paal i Trondheim vände sig till påven, som i en bulla 1336 förbjöd alla och envar att hindra Helsinglands och Ångermanlands befolkning att till Olof den Heliges gravkyrka avlämna sin årliga skatt i reda penningar, skinn och lärft.⁵⁵ Tre år senare gav kung Magnus Eriks-son den svenska statens stöd åt kyrkan. Med tiden ebbade striden ut. Sverige hade politiskt och kyrkligt blivit en maktfaktor och brydde sig inte om det påvliga domslutet.

Dansk militärmakt i norra Östersjön

Vi skall nu till slut kasta en blick på förhållandena på Åland under den äldsta medeltiden. Vi vet att Harald Gormsson i slutet av 900-talet lade under Danmark hela Norden och kristnade daner och ålänningar. Sannolikt har Åland alltsedan Ansgars sändning till Birka-riket och sedan »Olof veniens a Sueonia«, troligen för att bevaka sin arvsrätt efter en okänd hövding, på 890-talet erövrat Schlesvig och Danmark, behållit den åländska stödjepunkten i norra Östersjön.

Det förefaller nämligen som om Åland även i fortsättningen skulle ha förblivit en välutrustad dansk militärbas. Som sådan hade den danske jarlen omkring sig en talrik hird av yrkeskrigare vid sidan av det lokala folkuppbådet. Och denna organisation bör rimligtvis ha påverkat sjökrigstjänsten i angränsande skandinaviska folkländer, särskilt Uppland, vars ledningsplikt helt överensstäm-

51. Carl Lindberg, *Norska inslag i Norrlands, särskilt Hälsinglands, kolonisation. Gammal Hälsingekultur, Hudiksvall, 1952, s. 46–73.*

52. Tore Nyberg, *Skt. Peters efterföljare i brydningstider, Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol 58, Odense 1979, s. 150.*

53. Jalmari Jaakkola, *Suomen Varhaiskeskiaika, Porvoo 1938, s. 333.*

54. Nils Ahnlund, *S:t Olofs minne i Norrland, Från stad och bygd i Medelpad, Sundsvall 148, s. 114.*

55. *Diplomatarium suecanum IV, Nr 3183.*

mer med Ålands.⁵⁶ Ett bevis på detta erbjuder det gåtfulla ledungsstadgandet i Helsingelagen: »Går ledungen över havet eller utanför Aspasund, då äro de icke skyldiga att utgöra ledungslama«. Eftersom ledungsplikten omfattade endast det egna jurisdiktionsområdet, passar detta lagbud endast Åland. Under vikingatiden, då sjökrigsledungen infördes, fanns det bara ett enda hav i Östersjön, Holms hav med betydelsen Ålands hav. Och Aspösund omtalas såsom en hamn vid Ålands östgräns i det danska itinerariet från ca. 1250.⁵⁷ Avskrivaren av stadgandet i den försvunna Ålandslagen har kopierat ortnamnen automatiskt utan att bry sig om vad de avsåg, alldeles på samma sätt, som avskrivaren av Stockholms Bjarkeyarätt för Lödöse vid Göta älv har kopierat en del lokala ortnamn i Stockholm.

Upplandslagens ledungsstadgande lyder: »Fara de över havet med sin ledung, då vare de fria från sin ledungslame«, vilket är fullt riktigt. Havet är Ålands hav. Sjökrigsplikten gällde blott inom det egna landskapet. På Åland utgick självfallet ledungslame. Men en dylik skatt saknas i de finska medeltidsskatterna.

Epilog

Sammanfattningsvis kan sägas, att Åland har en dramatisk fornhistoria, även efter det att kristendomen införts genom ett landstingsbeslut, synbarligen år 1000. Få lämningar av träkyrkorna från tiohundralet har dock iakttagits. Äldst är hålen i mon under fyll-

ningen under golvet i Saltviks kyrka efter en nedbränd stavkyrka med jordgrävda takstolpar, kanske från 800-talet. Under golvet i Finströms och Lemlands kyrkor har man grävt fram fragment av stengrunden till stavkyrkor med syllar från tiohundralet.

Våra äldsta sockenkyrkor av sten på fasta Åland och i Föglö är alla från början av 1100-talet, Jomala jarlskyrka och Finströms, där landsprosten residerade, byggdes redan år 1100. Försvarstornen med sina skyttegluggar och de primitiva valven av natursten tillhör slutet av 1100-talet och uppfördes sedan Valdemar den store erövrat Västfinland 1172 och tvingat de hedniska finnarna till dopet, varpå dessa revolterat mot kristningsverket och börjat med sina piratöverfall på Östersjöns kristna västkust från Åland ned till Kalmar-sund. Danskarna uppförde även Kastelholms klippfäste denna tid. Som en vacker ruin har det bevarats till våra dagar. Sedan man avlägsnat den av Gustaf Vasa år 1537 påbörjade sten- och grusfyllningen på yttre borggården, framträdde 1100-talsborgen i full dager. Den borde ha restaurerats i detta skick med en av stenhällar belagd yttre borggård och en 5 à 6 meter hög steg upp till kurtornets portal. I sådant tillstånd skulle den ha varit till prydnad och lärdom inte blott för kommande generationer ålänningar, utan även för turister och forskare, eftersom en likadan borganläggning saknas i Norden. Tyvärr har man nu gjutit ett betongtak över yttre borggården i höjd med kurtornets portal. Det skall förses med ett jordlager och besås med gräs. Och så skall man återställa slottet sådant det såg ut på 1600-talet.

56. Gerhard Hafström, *Ledung och marklandsindelning*, Uppsala 1949, s. 171 f; Matts Dreijer, *The history of the Åland people*, 1986, s. 335; Lauritz Weibull, *Kung Valdemars jordebok*, Lund 1916, s. 143; Jmf Gerhard Hafström, *Ledungslame*, KLN M X, Malmö 1965, s. 475.

57. *Ålands Medeltidsurkunder I*, red. av Johannes Sundwall, No 1.